

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

غفلت در فرهنگ اسلامی

زیبا جهازی

نشر قطره

سرشناسه: جهازی، زیبا، ۱۳۴۵-

عنوان و نام پدیدآورنده: غفلت در فرهنگ اسلامی / زیبا جهازی.

مشخصات نشر: تهران، مطهر، ۱۳۸۸.

مشخصات ظاهری: ۲۴۸ ص.

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۸۲۹-۹۴-۷

وضعیت فهرست نویسی: فیا.

یادداشت: کتابنامه: ۲۴۳-۲۴۶؛ همچنین به صورت زیر نویس.

موضوع: غفلت.

موضوع: اخلاق اسلامی.

رده بندی کنگره: ۱۳۸۸ ۴۸ ۹۴۵/۵۵/ BP ۲۵۰

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۶۳۹

شماره کتاب شناسی ملی: ۱۷۱۲۴۷۴.

نشر مطهر

جهازی، زیبا

غفلت در فرهنگ اسلامی

چاپ اول: زمستان ۱۳۸۸

چاپ و صحافی: چاپخانه سپهر

تیراژ: ۱۵۰۰ نسخه

قیمت: ۳۵۰۰ تومان

حق چاپ برای مؤلف محفوظ است

فهرست

۹	پیشگفتار
۱۷	فصل اول: کلیات
۱۷	معانی لغوی غفلت
۱۹	معنی اصطلاحی غفلت
۱۹	زمینه بیان مفهوم غفلت در قرآن کریم
۲۰	غفلت در قرآن کریم
۲۲	شرح جدول بررسی آیات غفلت و مشتقات آن
۲۵	شرح جدول بررسی سیاق آیات غفلت
۲۷	نمونه‌های قرآنی پیامدهای غفلت
۲۸	عبرت از غفلت دیگران
۳۱	عاقبت غفلت از خدا
۳۳	صحنه‌سازی شوم
۳۵	غفلت و دوری از کرامت
۳۷	ماهیت غفلت در بیان تفاسیر قرآن کریم
۴۰	زمینه بیان مفهوم غفلت در احادیث
۴۲	غافلانی که مورد غفلت نیستند
۴۲	تمثیل غافلان

۴۴	 غفلت در کلام معصومین علیهم السلام
۴۷	 فصل دوم: ماهیت، مراتب و انواع غفلت
۴۷	 ماهیت غفلت
۴۸	 غفلت در اصطلاح علم اخلاق
۴۹	 غفلت در اصطلاح عرفانی
۵۰	 شناخت غفلت با ضد آن
۵۲	 تشابه و تفاوت غفلت با نسیان
۵۳	 مراتب غفلت
۵۳	 غفلت ممدوح
۵۶	 موارد غفلت ممدوح
۵۶	 غفلت از عمل قبیح
۶۰	 غفلت معذور
۶۶	 غفلت مذموم
۸۱	 انواع غفلت
۸۲	 غفلت از خدا
۹۲	 غفلت از دیدگاه عرفا
۹۳	 غفلت از وحی
۹۹	 غفلت از معاد
۱۰۸	 غفلت از نفس
۱۱۴	 غفلت از فرصتها
۱۱۷	 غفلت از دشمن
۱۲۳	 فصل سوم: زمینه‌های غفلت
۱۲۳	 زمینه‌های درونی و عقیدتی غفلت
۱۲۴	 ادعای دانایی بیشتر از خدا
۱۲۹	 ناامیدی از رحمت پروردگار
۱۳۲	 توجه به دنیا
۱۳۴	 ساعات غفلت

۱۳۶	نقش عادت در ایجاد غفلت
۱۳۷	زمینه‌های بیرونی و اخلاقی - اجتماعی غفلت
۱۳۸	پیمان شکنی
۱۴۳	بهانه‌گیری
۱۴۷	عوامل بروز غفلت
۱۴۷	دنیاپرستی
۱۵۰	خودخواهی
۱۵۵	فصل چهارم: پیامدهای غفلت
۱۵۵	پیامدهای دنیوی غفلت
۱۵۷	قساوت قلب
۱۶۱	سلب توفیق
۱۶۳	ضلالت فرد
۱۶۷	دوری از کمال
۱۷۰	ضلالت اجتماع
۱۷۳	دوری از حریم بیداران
۱۷۷	پیامدهای اخروی غفلت
۱۷۸	سبب آفرینش دوزخ
۱۸۵	خیرگی چشمها در قیامت
۱۸۷	درکات دوزخ
۱۹۱	فصل پنجم: شیوه‌های پیشگیری از غفلت و روش‌های درمان آن
۱۹۱	شیوه‌های پیشگیری از غفلت
۱۹۲	شیوه پیشگیری از غفلت در کلام معصومین علیهم‌السلام
۱۹۵	ذکر و مراقبه
۱۹۸	راه به دست آوردن حال مراقبت
۲۰۳	اعتقاد به بعثت انبیا
۲۰۸	گمراه‌ترین افراد
۲۱۱	ذکر، مهمترین عامل پیشگیری و درمان غفلت

۲۱۱	 ذکر در لغت
۲۱۲	 اهمیت ذکر
۲۱۵	 اهمیت ذکر کلام معصومین علیهم السلام
۲۱۶	 آثار ذکر
۲۱۹	 روشهای درمان غفلت
۲۱۹	 محاسبه
۲۲۲	 محاسبه غفلت ابزار نفس
۲۲۴	 ذکر خدا
۲۲۹	 انس با قرآن
۲۳۲	 محبت و مودت به پیامبر و اهل بیت علیهم السلام او
۲۳۵	 فضیلت یاد خدا در احادیث
۲۳۶	 معرفت امام عصر علیه السلام
۲۳۸	 تشویق شریعت به انس و محبت
۲۴۳	 فهرست منابع و مآخذ

تقدیم:

تقدیم به آنان که با نثار جان خویش ظلمات غفلت را زدودند و به نور محض رسیدند خاصه برادران شهیدم رضا و جهانگیر جهازی.

و پدر و مادر گرانقدرم که راه سعادت را بر من نمایانند. و همسر وفادار و صبورم و گل‌های باغ زندگیم علی و فاطمه و خواهر عزیزم که در این پژوهش یار و مددکار من بودند.

به امید آن که این قلیل، دستی بر آستان پیامبر عظیم الشان و ائمه اطهار علیهم‌السلام به مخصوصاً وجود مقدس بقیه الله اعظم امام زمان علیه‌السلام باشد.

پیشگفتار

مَوْلایَ وَارْحَمَنِی عِنْدَ تَغْیْرِ صُورَتِی وَحَالِی، إِذَا بَلِی جِسْمِی، وَ تَفَرَّقَتْ أَعْضَائِی، وَ تَقَطَّعَتْ أَوْصَالِی، یَا غَفْلَتِی عَمَّا یُرَادُ بِی، مَوْلایَ وَارْحَمَنِی فِی حَشْرِی وَ نَشْرِی؛ مولای من! هنگامی که چهره و حالم دگرگون شود، جسم بپوسد، اعضایم پراکنده شوند، و پیوندهای بدن از هم بگسلند، بر من ترحم فرما! ای وای از غفلت و بی خبری من از آنچه از من اراده شده! مولای من! به هنگام حشر و نشرم بر من رحمت آور! امروزه در فرصت‌های آموزشی و تربیتی از ابزار و روش‌های مختلف و متنوعی در راستای آموزش و نیز انگیزش فراگیران و در نتیجه تحکیم و تقویت مبانی معرفتی و شناختی و اخلاقی ایشان بهره برده می‌شود.

اما در این میان، قرآن کریم، برترین منشور هدایت و تربیت در مسیر آموزش و تعلیم معانی و مضامین بلند آیاتش شناخته شده است و در مورد شناخت قرآن، اهل بیت علیهم‌السلام از جمله محورهای عمده و نظرگاه‌های بارزند.

بدانید که هیچ کس با داشتن قرآن، فقر ندارد؛ و برای هیچ کس پیش از آن غنا و توانگری نیست! پس شفای دردهای خود را از آن بخواهید، و در سختی‌های خود از آن یاری جوید که در آن شفای بزرگ‌ترین درد، یعنی کفر و نفاق و گمراهی، است (که ناشی از غفلت هستند!) و از خدا به وسیله قرآن چیز بخواهید و با دوستی قرآن به خدا رو

کنید!

ذکر این نکته که در قرآن موضوعات فراوان و گوناگون تنها در یک جای ویژه در آیات به خصوصی مطرح نشده بلکه در سراسر کتاب مقدس و در آیات مختلفی عرضه شده است، مگر در موارد اندک، ضروری به نظر می‌رسد.

یکی از موضوعات مهم و مورد توجه و تذکر قرآن، مسئله غفلت است که در آیات متعددی و در سوره‌های مختلف در محورهای جداگانه بیان شده و در این آیات انسان‌ها به دوری از این معضل خطرناک که ریشه تمامی سقوط‌ها و کجروی‌های بشر است، دعوت شده‌اند.

پرواضح است که پژوهش و تحقیق در مقوله‌های متعلق به قرآن، سابقه نسبتاً طولانی دارد؛ اما در این راستا گاهی به موضوعاتی برمی‌خوریم که به علت شدت نزدیکی، خود موضوع به فراموشی سپرده شده است. اگر در قرآن دقیق شویم و به سیره عملی ائمه اطهار (علیهم‌السلام) نظری بیفکنیم و پس از آن‌ها به کتب اخلاقی سری بزنیم و حتی با دقت و تفکر در زندگی مردم از خلقت اولیه بشر تا رشد و پویایی فرهنگ‌ها و تمدن‌های بشری و پیدایش غول‌های تکنولوژی، به این نتیجه می‌رسیم که تمامی خطاهای بشری، از کوچک‌ترین آن‌ها گرفته تا بزرگ‌ترین آن‌ها که باعث افول تفکرها و تمدنها شده، بر یک عنصر استوار است و آن عنصر اساسی و مهم «غفلت» است که باید در آن تأمل کرد.

آدم ابوالبشر را غفلت اولین خطا بود و بشر کنونی نیز به دلیل غفلت، به انواع آلام و رنج‌ها دچار شده و باز هم غافلانه در صدد ساختن ایوان منقشی است بر این سرای سست توفان‌زده.

با عنایت به علت بعثت پیامبران، به مسئله زدودن غفلت از چهره خلق برمی‌خوریم؛ و حتی تجدید نبوت‌ها، تذکری برای بیدار کردن انسان‌ها از خواب‌گران غفلت است.

آیات قرآن کریم و حضور ائمه معصومین (علیهم‌السلام)، یک به یک، و خالی نبودن زمین از حجت خدا و وجود مقدس امام زمان (علیه‌السلام) و حتی مسئله غیبت، برای اتمام حجت و

بستن راه بهانه برای امت است. وجوب عبادات با شکل‌ها و هیئت‌های خاص از جمله خواندن نماز در پنج نوبت، وضو و غسل و اهمیت دادن به مسئله به موقع و به جماعت خواندن نماز و اذان و اذکار نماز و حتی حرکات و سکنات نماز و روزه و حج و توجه به مستمندان از طریق وجوب زکات و خمس و امر به معروف و نهی از منکر و جهاد و... همه و همه، دستورات خدا برای توجه و تذکر بندگی او است و این مسئله که باید در تدارک تمهیداتی باشد که او را به سوی هدفی والا که همان سعادت انسان و رسیدن به لقای پروردگار است، یاری کند و دوری کردن از آنچه موجب محرومیت انسان از این امر مهم که همان غفلت است باید جدی تلقی شود.

از این رو بر آن شدیم تنها در صدد معرفی آنچه امروز به عنوان معضلی بزرگ و دامن گیر، گلوی فرهنگ بشری را می‌فشارد، برآیم؛ که اگر درست و شایسته از عهده برآمده، رهایی یک نفس از غفلت، بزرگ‌ترین پاداش ما و گرنه نقطه عطفی باشد برای صاحب‌نظران تا با دیدی وسیع‌تر و از منظری بالاتر به موضوع نگاه کنند و این انتخاب تأملی، دریچه‌ای باشد به سوی نور و تذکری باشد برای غفلت‌های خودم. سال‌ها فکر من این است و همه شب سخنم

که چرا غافل از احوال دل خویشتم
در این راستا، به عظیم‌ترین دائرة المعارف اسلامی و غنی‌ترین گنجینه بکر الهی یعنی قرآن کریم و به تفاسیر دریای نور و معرفت، به قول صادق ائمه معصومین علیهم‌السلام، مراجعه و به شیوه تدبیر مستقیم و مفهوم‌یابی از آیات با راهنمایی استاد محترم دکتر لسانی به علامه طباطبایی اقتدا کردم و قدم در راهی سخت نهادم تنها با امید عنایت خاصه او؛ سپس به منظور مستندسازی و اطمینان بخشی یافته‌های تحقیق موضوعی به تفاسیر معتبر مراجعه کردم؛ و در مورد احادیث، یافته‌های قرآنی مستند شده ملاک ارزیابی و درجه بندی احادیث و روایات در نظر گرفته و بر اساس آن‌ها مضامین حدیثی بررسی و ارزیابی و گزینش شد؛ همچنین از نظرها و بیان‌های علمای اسلامی در شرح احادیث استفاده و به آن‌ها استناد شد.

مجموعه تلاش‌هایی که در جهت تهیه این نوشتار بر خود هموار ساختم، راه طولانی

و صعبی بود که اگر توجهات خاص ائمه علیهم السلام و توسلات اینجانب به ایشان خاصه حضرت فاطمه زهرا علیها السلام نبود، بی گمان امروز به این نتیجه نمی رسیدم و پیشاپیش تواضع خالصانه خود را نثار آن ارجمندان الهی می کنم.

پیشرفت علم و تکنولوژی می تواند در خدمت قرآن، تسریع در امور و گشودن افق های تازه ای برای پژوهش باشد. برای مثال، در اولین اقدام با مراجعه به کتابخانه ها جهت جمع آوری منابع، شایان ذکر است. از کتابخانه های آستان قدس رضوی، آیت الله مرعشی نجفی، دارالحديث، مرکز پژوهش های قرآنی، مرکز نشر فرهنگ اسلامی، مجلس شورای اسلامی، تربیت مدرس، دانشگاه مرکزی، بانک اطلاعات سازمان تبلیغات اسلامی قم و کتابخانه دانشگاه تهران و دانشکده الهیات کرج برای تهیه فیش های حدیثی به مجموعه کتب اربعه و بحارالانوار و کتب اهل سنت مراجعه کردم و قصد داشتم که جهت ارائه آمار، آن ها را شمارش کنم؛ اما با مراجعه به مؤسسه دارالحديث قم، مسئولان آنجا در فرصتی کمتر از چند دقیقه آمار دقیق احادیث غفلت و مشتقات آن را در اختیارم گذاشتند که در فصل اول ذکر شده است. برای فیش برداری از تفاسیر نیز از رایانه بهره جستم.

مجموعه حاضر که پیرامون مسئله غفلت نگاشته شده نگاه به این واژه از دریچه ای جدید است. نگارنده کوشیده است به شیوه ای تازه از کلام الله مجید بهره جوید؛ به این ترتیب که ابتدا آیات مربوط به کلمه غفلت که ۳۵ مورد است و سپس آیات سیاق ملحق به آن و نیز برای توضیح و تکمیل بحث، از آیاتی که به نحوی با موضوع مورد نظر مرتبط بوده است، سود جستم و در زمینه تفاسیر، از تفسیرهای مجمع البیان و المیزان فی تفسیر القرآن و در المنثور و البرهان و صافی و تفسیر کبیر فخر رازی، روض الجنان و روح الجنان، و التبیان فی تفسیر القرآن، و منهج الصادقین و تفسیر نمونه و فی ظلال القرآن بهره فراوان بردم و در ترجمه آیات غفلت، از ترجمه دکتر ابوالقاسم امامی که به نثر روان و شیرین پارسی است، استفاده کرده ام. در بخش روایات، همان گونه که قبلاً اشاره شده با مراجعه به مؤسسه دارالحديث قم، به آمار شگفت آوری از احادیث در باب غفلت و مشتقات آن دست یافتیم که در جوامع حدیثی شیعه (کتب اربعه،

بحارالانوار، نهج البلاغه و...) در حدود ۳۸۸۱ حدیث و در جوامع حدیثی اهل سنت (مسند احمد، سنن دارمی، ابی داوود، ترمذی، ابن ماجه و کبری و صحیح بخاری و مسلم در حدود ۲۴۶۳ حدیث ذکر شده است که به تعدادی از آن‌ها انتخاب شده است و در خلال این نوشتار بنا به فراخور آورده می‌شود. قابل ذکر است که علاوه بر منابع فوق، برای توضیح و شرح عناوین، از کتب اخلاقی پیرامون مسئله غفلت، بنیاد کار را پی‌ریزی کرده و درباره ابعاد مختلف این موضوع، در پنج فصل، به بحث نهشته‌ایم. فصل اول این نوشتار به بررسی کلی درباره غفلت اختصاص دارد؛ با این ترتیب که ابتدا تعریف لغوی و اصطلاحی غفلت ارائه و سپس مفهوم آن در قرآن کریم بیان شده که حاوی شرح جدول آیات غفلت و مشتقات آن و همچنین شرح جدول سیاق مربوط به آن است و در پایان این فصل، به زمینه بیان غفلت در احادیث توجه شده است. در فصل دوم، با عنوان ماهیت و مراتب و انواع غفلت، هر یک از این مباحث در عناوینی جداگانه بررسی شده است. در بحث «ماهیت غفلت»، غفلت در اصطلاح علم اخلاق و عرفان و همچنین شناخت غفلت از روی ضد آن و تشابه و تفاوت غفلت با نسیان و ماهیت آن در بیان تفاسیر، شرح و هر کدام جداگانه بررسی و در پایان این فصل انواع غفلت (شامل غفلت از خدا، قرآن، معاد، نفس، فرصت‌ها و دشمن) توجه شده است.

فصل سوم به زمینه‌های غفلت اختصاص دارد، که باز هم مشتمل بر سه بحث است با سه عنوان فرعی: اول، زمینه‌های درونی و عقیدتی غفلت که عبارت‌اند از ادعای دانایی بیشتر از خداوند و امیدداشتن به لقای او، توجه به دنیا در عین بی‌ارزش بودن آن و ساعات غفلت و نقش عادت در ایجاد آن؛ دوم، زمینه‌های بیرونی و اخلاقی و اجتماعی غفلت که مهم‌ترین آن‌ها پیمان‌شکنی در برابر خالق و بهانه‌گیری است؛ در بحث سوم، به عواملی توجه می‌شود که علاوه بر زمینه‌های قبلی، باعث بروز غفلت می‌شوند که اهم آن‌ها عبارت‌اند از توجه به دنیا و فطرت محجوبه به ظلمت که منشأی ضلالت است.

فصل چهارم در مورد پیامدهای غفلت است، باز هم در سه بخش و بحث جداگانه با سه عنوان فرعی: اول، پیامدهای دنیوی غفلت که عبارت‌اند از قساوت قلب و سلب

توفیق و ضلالت فرد و اجتماع؛ دوم، پیامدهای اخروی که اهم آن‌ها آفرینش دوزخ و خیرگی چشم‌ها و درکات دوزخ است؛ سوم، بعضی از نمونه‌های قرآنی این پیامد.

در فصل پنجم، شیوه‌های پیشگیری از غفلت و روش‌های درمان آن بیان شده است. در سه بحث: اول، شیوه‌های پیشگیری از غفلت که عبارت‌اند از مراقبه و توجه به سیره ائمه اطهار (علیهم‌السلام)؛ دوم، روش‌های درمان که اهم آن‌ها عبارت‌اند از محاسبه با یاد خدا، انس با قرآن و محبت پیامبر گرامی (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وآلهم‌وسلم) و اهل بیت او؛ سوم، و پایان پژوهش، بحث درباره‌ی مهم‌ترین عامل مشترک پیشگیری و درمان که همانا ذکر است. در این بحث پایانی، ضمن اشاره به یک آیه قرآنی، با قلمی ساده و روان، بشریت به مرجع واقعی امورش آگاه شده است که: «...أَلَا إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ»^۱.

در عنوان‌بندی و طبقه‌بندی فصل‌ها و بحث‌ها در این مجموعه، به ضرورت پی‌درپی بودن مطالب و رسیدن از جزء به کل و شیوه‌های به کاربرده شده در آن توجه شده است تا خواننده به ادامه بحث مشتاق شود؛ با این امید که جان مشتاقی را بر انگیزد که برای نگارنده همین بس که «...مَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا...»^۲.

غفلت، جریان دوری از زلال حب محبوب در مسیر زندگی است، چه، غفلت دوری از یاد خدا است و از اینجا است که امام عارفان در دعای مکارم الاخلاق می‌فرماید:

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ، وَتَبَهَّئِي لِذِكْرِكَ فِي أَوْقَاتِ الْغَفْلَةِ؛ بار خدایا! بر محمد و آل او درود فرست و مرا در اوقات غفلت برای یاد خود متنبه ساز^۳

تردید نیست که ذکر، صورت ظاهر، معنی توحید و در نتیجه دربرگیرنده بخش اعظمی از معارف اسلامی و مفاهیم قرآنی است. غفلت از ذکر، غفلت از یاد خدا و خشکیدن چشمه‌سار زلال محبت است. آری؛ غفلت آن آتشی است که سبزینه حیات را به کویر عطشناک دوری از یاد الهی مبدل و گرد غم و اندوه را بر دشت سینه‌ها نثار می‌کند.

مگر ز مدت عمر آنچه مانده در یابی که آنچه رفت به غفلت دگر نیابد باز

۲. سوره مائده، آیه ۳۲.

۱. سوره شوری، آیه ۵۳.

۳. صحیفه سجاده، ص ۲۳۵.

ز عمر آنچه به بازیچه رفت و ضایع شد گرت دریغ نیامد بقیت اندر باز^۱
(سعدی)

غفلت، یاد کرد دوری‌ها است و اشارت بین غافل و خدا و یاد ایام جدایی، غفلت یاد غیر است به جای او. آری؛ غفلت، دوری وزش نسیم وصال از کوی یار است؛ ذکر یاد است چه در دل و چه در زبان که در مقابل با غفلت می‌نشیند. درود خدا بر ذا کرائی که با مهار دیو غفلت، پهنه‌داران اقلیم عشق و محبت و تاجداران سرزمین توحیداند! میدانی به عرض دل و پهنای جان که مرکب مردان مرد را در آن پی‌ها بریده‌اند. ما را در این مقال بضاعت شناوری در محیط اعظم آن نیست که بیشه شیران و غرقاب نهنگان است. اما به حکم:

ای بی‌خبر بکوش که صاحب خبر شوی

تا راه‌بین نباشی کی راه‌بر شوی^۲

در این نوشتار نگاهی داریم به عامل قطع اتصال عبد و معبود که همانا غفلت است که انسان را از انسانیت خارج می‌سازد و به حیوانی بلکه پست‌تر از آن مبدل می‌کند. باشد که به بیداری بینجامد.

خورشید می‌ز مشرق ساغر طلوع کرد

گر برگ عیشی می‌طلبی ترک خواب کن

هشیار شو که مرغ سحر مست گشت هان

بیدار شو که خواب عدم در پی است هی^۳

زیبا جهازی

کرج، شهریور ۱۳۸۰